

УДК 378.147:37.011.3-051-056.2/3
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.290-293

Франчук Тетяна Йосипівна

кандидат педагогічних наук, доцент
керівник відділу наукової роботи

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка м. Кам'янець-Подільський, Україна
franchuk@kpnpu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0003-2404-0771>

Миронова Світлана Петрівна

доктор педагогічних наук, професор
проректор з наукової роботи

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Україна
myronova@kpnpu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-9418-9128>

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ТА ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА В УНІВЕРСИТЕТІ

***Анотація.** У статті представлені результати досліджень проблеми взаємозалежності розвитку інклюзивної освіти та інклюзивного середовища, що складає основу соціальної інклюзії всіх рівнів та спрямувань. Обґрунтовується необхідність посилення інтеграційних процесів у рамках сучасних стандартів інклюзивної професійної освіти, потреби у формуванні фахівця, здатного формувати адекватне інклюзивне середовище. У тексті статті запропоновані підходи до визначення основ забезпечення взаємозалежності процесів розвитку інклюзивної освіти та інклюзивного соціального середовища, сутності інтеграційних процесів у рамках модернізації змістово-технологічного забезпечення професійної підготовки фахівців означеної сфери. Використані методи наукових досліджень, з домінуванням теоретичних, дали можливість: а) систематизувати пріоритети дослідницьких пошуків щодо оптимізації інтеграційних процесів у сфері інклюзивної освіти та інклюзивного соціального середовища на основі аналізу наукових праць за цією проблематикою; б) виділені протиріччя між традиційною системою професійної освіти та сучасними вимогами щодо готовності фахівців формувати соціально орієнтоване середовище, а також виділено комплекс залежностей, врахування яких дозволить оптимізувати означені інтеграційні процеси; в) обґрунтовано теоретико-практичний підхід до модифікації системи професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальної, інклюзивної освіти, оволодіння ними інноваційними практиками та безпосереднім досвідом творення адекватного інклюзивного середовища не лише в освітньому закладі, а й за його межами; г) акцентовано увагу на різних рівнях середовища, важливості забезпечення їх взаємозалежності через конструктивні форми взаємодії.*

***Ключові слова:** інклюзивна освіта, інклюзивне середовище, інтеграція, компетентність, професійна освіта.*

Вступ. Високим рівнем актуальності означені дослідження пошуку можливостей та алгоритмів розвитку інклюзивного суспільства. Це детермінує необхідність посилення тенденції до все більшої інтеграції вищої освіти в соціальні структури та процеси, соціальне середовище загалом. Г.Хоружий зазначає: «Необхідною передумовою осмислення сучасної місії вищої освіти є підхід до неї як до соціального інституту» [1, с.5]. Закономірно, що системотвірну складову в розвитку інклюзивного суспільства, інклюзивного середовища безальтернативно можуть реалізувати лише структури, що мають найвищий потенціал інтеграції науки і практики, а також здійснюють спеціальну теоретико-практичну підготовку фахівців для цієї сфери, постійно орієнтуючись на інноваційні стандарти якості. Саме ЗВО, який акумулює зусилля науковців з проблем теорії і практики інклюзії, а також дотичних сфер, що мають до неї безпосереднє чи опосередковане відношення, може розробити стратегію та змістово-технологічне забезпечення розвитку інклюзії як системи у комплексі базових та супідрядних складових, визначивши особливості їх взаємозв'язків та взаємозалежностей, а також логіку поетапної практичної імплементації на рівні соціальних взаємин. Означений підхід передбачає спрямування вектора дослідницьких інтересів науково-педагогічних працівників, окрім традиційного і на формування адекватного освітнього простору як моделі соціального середовища, в рамках якого майбутній спеціаліст не лише набуває необхідні зна-

ння та вміння, а і формується як особистість, здатна трансформувати цінності інклюзії у свій життєвий простір, соціальне середовище та реалізувати свої професійні функції у широкому соціальному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інклюзивної освіти, інклюзивного освітнього середовища є предметом досліджень значної кількості вітчизняних та зарубіжних науковців: В.Бондар, М.Буйняк, В.Засенко, Ю.Найда, А.Колупаєва, О.Мартинчук, В.Синьов, Н.Софій, М.Чайковський та ін. У низці державних документів та окремих працях наголошується, що ефективність інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами залежить від професійної кваліфікації педагогічних працівників. Зокрема, М.Буйняк доведено, що однією з умов інклюзивного навчання є психологічна готовність фахівців до вирішення його завдань [2].

Аналіз наукових праць цієї проблеми вказує на значне збільшення наукових досліджень, проектних робіт, які стосуються впровадження основ інклюзії в освіті різних рівнів, а також формування адаптивного соціального середовища. Значно менше досліджень стосується ракурсу, який відповідає за інтеграційні процеси як у сфері інклюзивної освіти, так і соціальної інклюзії, а також взаємозалежності цих стратегічних напрямів розвитку освіти, її інтеграцію у соціальне середовище. Реалізацію середовищного підходу у вищій освіті досліджували М.Братко, В.Желанова, Г.Полякова та ін. Аналіз напрацювань

науковців дав можливість систематизувати пріоритети пошуків щодо оптимізації інтегративних процесів у сфері інклюзивної освіти та інклюзивного соціального середовища: формування нової філософії інклюзивної освіти та інклюзивного суспільства як взаємозалежних процесів, що розвиваються на основі спільних гуманістичних, соціально спрямованих цінностей та алгоритмів їх практичної імплементації; загальна психологія толерантного ставлення та прийняття осіб з порушеннями психофізичного розвитку, взаємозалежність психологічних основ інклюзії в освіті та соціальному середовищі; формування адекватної архітектури інклюзивного середовища з високим освітньо-розвивальним потенціалом, можливостями для конструктивної співпраці всіх його суб'єктів; підвищення соціальної відповідальності за якість інклюзивного навчання, інклюзивного середовища, необхідність використання дієвого інструментарію, здатного здійснювати моніторинг цих складних процесів. У цих напрямках необхідна інтенсифікація наукових пошуків, на їх основі – імплементація сучасних інноваційних практик.

Метою статті є визначення особливостей забезпечення взаємозалежності процесів розвитку професійної освіти та інклюзивного соціального середовища в ЗВО, з'ясування їх теоретичних засад і перспектив практичної реалізації.

Методи дослідження детермінуються пріоритетністю теоретичного осмислення проблеми як підґрунтя пошуку адекватного інструментарію його практичної імплементації: аналіз, синтез, узагальнення, прогнозування, моделювання, алгоритмізація.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літературних джерел вказує на брак інтегрованих досліджень у сфері соціалізаційних процесів та практичних упроваджень сучасних моделей забезпечення функціонування взаємозалежних систем з адаптивними алгоритмами дій. Тому особливої значущості набуває проблема формування інклюзивного соціального середовища. В.Желанова визначає середовищний підхід у вищій педагогічній освіті як «стратегію, що ґрунтується на управлінні процесом професійно-особистісного формування майбутнього педагога через створення певного середовища» [3, с. 101].

Проблема формування адекватного, соціально зорієнтованого середовища складна та поліфункціональна, оскільки передбачає можливість формування інтегративних утворень на основі різних системотвірних чинників. У цьому дослідженні у якості системотвірної позиціонується структура, яка має найвищий потенціал реалізації інтегративних процесів, у тому числі тих, що відповідають за теорію і практику інклюзії у різних освітніх, соціальних середовищах. Йдеться про систему інклюзивної освіти, що реалізується в університетах, які на інституційному рівні здійснюють спеціальну теоретико-практичну підготовку фахівців для цієї сфери. Саме вища професійна освіта максимально орієнтована на інноваційні стандарти якості, є чинником забезпечення конкурентоспроможності не лише фахівця на сучасному ринку праці, а й ЗВО на ринку освітніх послуг. Окрім того, інклюзія не є предметом вивчення окремої навчальної дисципліни, вона акумулює надбаня теорії і практики різних наук та сфер діяльності, як от: психологія, філософія, педагогіка, соціологія, спеціальна освіта, соціальна робота та ін.

Закономірно, що освітнє середовище формується відповідно до моделі соціального середовища, в рамках якого майбутній фахівець у сфері інклюзивної освіти, інклюзивного соціального середовища не

лише формує необхідні компетентності, а і формується як особистість. Зокрема, відповідно до Стандартів вищої освіти галузі 01 Освіта/Педагогіка, інтегральна компетентність передбачає здатність розв'язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру і в сфері інклюзивної освіти в умовах, які постійно змінюються. Також предметні компетентності стосуються здатності до організації безпечного і здоров'язбережувального освітнього середовища, у тому числі й інклюзивного. Отож, майбутні фахівці мають бути здатними до створення адекватного соціально орієнтованого інклюзивного середовища. Саме в рамках професійної підготовки фахівці отримують свій досвід створення соціального, інклюзивно зорієнтованого середовища, яке починається від мікросередовища, завершуючи макросередовищем, що виходить за рамки освітнього процесу.

Йдеться про формування системи взаємозалежних середовищ/просторів з адекватним смисловим, цільовим та технологічним забезпеченням (система в системі, простір у просторі). Головна увага має акумулюватися на проблемах не лише змістового та методичного забезпечення основ інклюзивної освіти, а й на формуванні середовища, що базується на філософії та психології «прийняття іншого» з притаманними йому як пріоритетами, так і проблемами розвитку, визнання за ним права «бути самим собою», відчувати себе значущим суб'єктом колективної/групової діяльності. У цьому контексті актуалізується проблема готовності майбутнього фахівця інклюзивної освіти до створення інклюзивного середовища не лише в інклюзивному класі, а і більш широкого, яке включає взаємодію школярів, педагогічного колективу та батьків дітей (і не тільки з психофізичними порушеннями). Результати досліджень свідчать, що значна частина проблем стосується здатності учнів і їх батьків до прийняття «іншої» дитини у свою групу, здатності вибудовувати з нею адекватні стосунки.

Також слід відзначити, що проблеми професійної підготовки фахівців педагогічної галузі пов'язані також з досить аспектною та ситуативною реалізацією сформованих компетентностей на практиці (зазвичай в рамках інклюзивного класу), недооцінюючи можливості неперервної практики, в рамках якої студент має можливість долучитися до різних форм роботи в громадських організаціях, реалізувати широку палітру можливостей волонтерської діяльності (допомога батькам дітей з психофізичними порушеннями, людям, що мають проблеми з соціальною адаптацією та ін.).

На основі вищезазначеного були виділені протиріччя, робота над вирішенням яких сприятиме посиленню інтеграційних процесів у рамках зазначеної проблематики: а) між системою професійної підготовки фахівця та практикою його професійної діяльності; б) між освітніми стандартами фахівців спеціальної та загальної середньої освіти і низьким рівнем інтеграції теорії і практики професійної освіти, а також рівнем сформованості освітнього середовища, в умовах якого формуються необхідні інтегральні та фахові компетентності; в) між актуальними потребами створення умов для самоактуалізації та самореалізації особистості кожного і рівнем сформованості соціального середовища, його інклюзивного, адаптивного потенціалу; г) між домінантою теоретичних знань майбутніх фахівців щодо створення інклюзивного середовища в освітніх закладах, соціумі загалом та володіння ефективними практиками їх реалізації, досвідом створення адекватного соціально, інклюзивно зорієнтованого середовища.

Отож, проблеми розвитку соціально, особистісно зорієнтованого, інклюзивного суспільства особливо актуальні для інституцій, які готують фахівців, що на професійному рівні покликані сприяти соціалізації особистості, починаючи від раннього дитинства, завершуючи труднощами соціалізації людей похилого віку. При тому особлива увага приділяється особам, які мають додаткові проблеми соціалізації через особливі освітні потреби.

Виходячи з означених позицій та протиріч, основна стратегія полягає у розробленні концепції, теоретичного обґрунтування системи професійної підготовки таких фахівців, як: корекційні та соціальні педагоги, психологи, вчителі початкових класів, на основі формування адекватного особистісно зорієнтованого, соціально адаптивного інклюзивного середовища, яке би слугувало платформою для інтеграції теорії і практики спеціальної, інклюзивної освіти, отримання цінного досвіду реалізації завдань соціальної інклюзії в майбутній соціально-педагогічній практиці.

Узагальнення власних теоретичних та експериментальних досліджень дозволили виділити комплекс залежностей, врахування яких дозволить оптимізувати означені вище інтеграційні процеси: а) рівень здатності до соціальної інклюзії сучасного суспільства буде значною мірою/безпосередньо залежати від якості інклюзивної освіти, зокрема її здатності до формування цілісного інклюзивного освітнього простору регіону, взаємодії закладів професійної освіти зі школою, іншими соціально зорієнтованими організаціями; б) рівень професійних компетентностей майбутнього фахівців спеціальної освіти, психології та соціальної роботи буде безпосередньо залежати від якості освітнього середовища, рівня його сформованості за критеріями особистісної орієнтованості та соціальної інклюзії; в) рівень сформованості позитивного освітнього середовища безпосередньо позначиться на здатності майбутнього фахівця формувати свій життєвий простір і середовище в рамках реалізації майбутньої професійних функцій; г) якість освітнього середовища за критеріями соціальної інклюзії буде безпосередньо залежати від того, наскільки воно стане предметом системного теоретичного та цілеспрямованого дослідження та цілеспрямованого формування; д) рівень соціальної активності майбутніх фахівців спеціальної освіти буде значно вищим за умови надання їм можливості для самореалізації в системі неперервної практики через участь у різних неформальних об'єднаннях, громадських організаціях, волонтерській діяльності.

Виходячи з вищезазначеного, в системі професійної підготовки фахівців з інклюзивної освіти необхідним є обґрунтування теоретико-практичного підходу до модифікації системи професійної підготовки майбутніх фахівців для спеціальної та інклюзивної освіти на основі створення адекватного інклюзивного середовища, а також оволодіння інноваційними практиками, досвідом творення середовища на основі принципів соціальної інклюзії.

Інструментально-технологічною складовою реалізації цього підходу є: а) розроблення концепції модернізації професійної підготовки фахівців на основі створення інклюзивно зорієнтованого освітнього, соціального середовища; б) формування комплексу критеріїв, параметрів та діагностичного інструментарію оцінювання якості освітнього, соціального середовища, їх інклюзивного потенціалу; в) розроблення рекомендацій для оновлення освітніх програм з урахуванням забезпечення практикоорієнтованос-

ті навчального процесу; г) оновлення програми навчальних практик, у яких необхідно передбачити завдання оптимізації освітнього, соціального середовища на основі принципів соціальної інклюзії; д) забезпечення можливості волонтерської діяльності, участі в громадських організаціях щодо посилення інклюзивного компонента в реалізації професійних функцій.

При тому слід наголосити на практичній цінності зазначеного підходу не лише для підвищення ефективності системи професійної освіти фахівців, а і для суспільства, яка полягає у розробці практичного інструментарію підвищення рівня соціальної інклюзії не лише в освітніх закладах, а і в регіоні через: а) підвищення рівня толерантності стосунків між учнями загальноосвітньої школи та дітьми з особливими освітніми потребами, педагогами та учнями, батьками учнів інклюзивного класу; б) підвищення толерантності взаємовідносин людей з різними освітніми, професійними можливостями та ефективності міжособистісної взаємодії в рамках освітньої, професійної, соціальної групи; в) пониження рівня агресивності в структурі соціальних взаємин, відповідно, рівня тривожності людей, що потребують особливих умов для навчання, професійної діяльності.

У рамках системи інклюзивної освіти та професійної діяльності фахівців також вибудовується своєрідна архітектура взаємозалежних середовищ/просторів, що включає: а) спеціальне формування інклюзивного навчального, особистісно, соціально, зорієнтованого середовища групи, яке слугує основою професійної, особистісної самореалізації кожного студента і відповідає критеріям соціальної інклюзії; б) спеціальне формування соціально зорієнтованого соціального простору факультету, професійне спрямування якого пов'язане зі спеціальною, інклюзивною освітою, галуззю поведінкових наук; в) формування соціально орієнтованого середовища у школах з інклюзивними класами, осередках надання соціальної допомоги людям з ООП; г) формування соціально орієнтованого інклюзивного середовища регіону через долучення до громадських акцій, волонтерської діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес забезпечення взаємозалежності розвитку професійної інклюзивної освіти та інклюзивного соціального середовища є складним та поліфункціональним, він значною мірою залежить від модернізації концепції та програми професійної підготовки фахівців означеної сфери. Зважаючи на інноваційні освітні стандарти посиленої уваги потребує формування їх здатності до створення адекватного соціально зорієнтованого інклюзивного середовища в освітньому закладі будь-якого рівня та типу, як і поза його межами. Це можливо не лише через оновлення змісту та технологій навчальної діяльності, а і створення інклюзивного середовища та в рамках освітньої системи ЗВО, співпраці з соціальними інституціями регіону.

Реагуючи на виклики часу, зважаючи на надскладні реалії життя країни, важко переоцінити значення перспектив подальших досліджень, пов'язаних з формуванням інтегрованого соціального середовища на основі базових інклюзивних цінностей, об'єднання всіх соціальних інституцій у пошуках оптимальних форм конструктивної співпраці задля забезпечення соціальної єдності та захищеності всіх і кожного, гуртування навколо найбільш актуальних проблем захисту державності, соціальних свобод людини.

Список використаної літератури

1. Хоружий Г.Ф. Вища освіта: соціальна природа, структура і функції. Полтава: Полтавський літератор. 2013. 308 с.
2. Буйняк М.Г. Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами: *автореферат дис. ... канд. психол. наук*. Київ. 2019. 19 с.
3. Желанова, В. В. Середовищний підхід у вищій освіті: сутність та логіка реалізації. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання*, Житомир: Вид-во Рута. 2016. С. 98–15.
4. Полякова Г. Розвиток середовищного підходу у вищій освіті в умовах глобальних змін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. 4 (78). С. 186–199.

References

1. Khoruzhyi, H.F. (2013). *Higher education: social nature, structure and functions*. [Vyshcha osvita: sotsialna pryroda, struktura i funktsii]. Poltava: Poltavskiy literator [in Ukrainian].
2. Buynyak, M.G. (2019). *Formation of psychological readiness of teachers for inclusive education of children with special educational needs* [Formuvannya psykholohichnoi hotovnosti vchyteliv do inkluzyvnoho navchannia ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy] [Extended abstract of candidate's thesis]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Zhelanova, V.V. (2016). *Environmental approach in higher education: the essence and logic of implementation* [Seredovyschnyi pidkhid u vyshchii osviti: sutnist ta lohika realizatsii]. In Dubaseniuk, O.A. (Ed.), *Teoriia i praktyka profesiinoi maisternosti v umovakh tsilezhyttievoho navchannia* (pp. 98-15). Ruta [in Ukrainian].
4. Poliakova, H. (2018). Development of an environmental approach in higher education in the context of global change [Rozvytok seredovyschnoho pidkhodu u vyshchii osviti v umovakh hlobalnykh zmin]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 4 (78), 186–199 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.03.2022 р.

Стаття прийнята до друку 03.04.2022 р.

Franchuk Tetiana

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Myronova Svitlana

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Ivan Ogienko Kamenets-Podolsky National University
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

INTERDEPENDENCE OF THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE PROFESSIONAL EDUCATION AND INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract. The article presents the results of research, concerning interdependence of inclusive education and inclusive environment, which serves as the basis of social inclusion of all levels and directions. The necessity of strengthening integration processes within the framework of modern standards of inclusive professional education, the need to form a specialist capable to form an adequate inclusive environment is substantiated. In the article it offers approaches as to determining the basics for ensuring the interdependence of the processes of developing the inclusive education and inclusive social environment, the essence of integration processes in the modernization of content and technological support for training the specialists in this field. The methods of scientific research, dominated by theoretical, made it possible to: a) systematize the priorities of research to optimize integrative processes in the field of inclusive education and inclusive social environment based on the analysis of scientific papers on this issue; b) highlight contradictions between the traditional system of professional education and modern challenges related to the readiness of professionals to form a socially directed environment, as well as a set of dependencies, taking into account which it will be possible to optimize these integration processes; c) it is substantiated the theoretical and practical approach to modifying the system of future inclusive education specialists' professional training, their mastery of innovative practices and their own experience of creating an adequate inclusive environment not only in the educational institution but also outside; d) emphasis is placed on different levels of environments, the importance of ensuring their interdependence through constructive forms of interaction. The process of ensuring interdependence of developing the inclusive education, inclusive environment is complicated and poly functional. It mostly depends upon modernizing the conception and program of training the future specialists in this sphere.

Key words: inclusive education, inclusive environment, integration, competence, professional education.